

مطالعه نظام دامداری سنتی متکی به عرصه مرتع در جوامع روستایی در روستاهای هدف منطقه بلده نور، استان مازندران

ایمان حقیان^{۱*}، غلامعلی حشمتی^۲، حسین بارانی^۳، جمشید قربانی^۴ و قدرت اله حیدری^۴

تاریخ دریافت: ۲۳ فروردین ۱۳۹۵

تاریخ پذیرش: ۵ آبان ۱۳۹۵

چکیده

بقای جوامع روستایی و عشایری از دیرباز در ایران وابسته به مراتع بوده است. تنوع اقلیمی، قومی و قبیله‌ای موجب شده تا نظام دامداری سنتی متکی به مراتع در مناطق مختلف ایران دارای تقویم کاری و روش‌های مختلف دامداری باشد. در این مطالعه به بررسی تقویم کاری و بازدهی مالی دامداری سنتی در مراتع منطقه بلده نور (بخشی از مراتع البرز مرکزی) پرداخته شده است. در این مطالعه پس از ارزیابی اولیه منطقه، سه دامدار (در روستاهای دویلات، چل و بلده) که معرف نظام دامداری منطقه بودند شناسایی شده و پایش فعالیت‌های دامداری و بررسی عملکرد مالی آن‌ها در بازه‌ای یک‌ساله انجام شد. نمونه‌برداری از نیمه دوم فروردین ۱۳۹۱ آغاز و تا فروردین ۱۳۹۲ ادامه داشته است. در طول دوره بررسی، محقق در فواصل زمانی ۱۵ روزه در عرصه مراتع حضور داشته و تمام جزئیات فعالیت‌های دام و دامداری را ثبت نموده است. نتایج نشان داد تقویم کاری نظام دامداری سنتی منطقه دارای پنج دوره کاری با فعالیت‌های متفاوت دامداری در طول یک سال است. در مورد میزان بازدهی مالی دامداری سنتی، تمامی هزینه‌ها و درآمدها در طول سال محاسبه گردید. نتایج در این بخش نشان داد با در نظر گرفتن ارزش مالی بره‌ها، سود خالص روزانه دامداری در دویلات ۷۰۷۴۶ تومان، در چل ۶۹۶۴۰ تومان و در بلده ۸۱۴۲۲ تومان برآورد گردید. در نهایت آنچه در این تحقیق مدنظر بوده شناخت بیشتر دامداری سنتی در جوامع روستایی جهت بالا بردن بازدهی دامداری و حفظ نیروی فعال در جوامع روستایی و جلوگیری از مهاجرت روستائیان به شهر است.

واژه‌های کلیدی: جوامع روستایی، دوره کاری، روستاهای هدف بلده نور، نظام دامداری سنتی.

۱ - استادیار دانشکده کشاورزی، دانشگاه تربیت مدرس

۲ - استاد دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

۳ - دانشیار دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

۴ - دانشیار دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی ساری

(* - نویسنده مسئول: haghayan24@gmail.com)

مقدمه

بررسی‌های انجام‌شده نشان داد که در مناطق روستایی ایران، نظام دامداری متکی به مراتع عمدتاً بر اساس دستگاه‌های سنتی مدیریت می‌شود، زیرا در ایران بخش مهمی از مراتع در چارچوب نظام سنتی بهره‌برداری می‌گردد و به‌صورت یک بنگاه اقتصادی، بازده سرمایه‌گذاری و بهره‌وری اقتصادی منابع مورد توجه جدی قرار نمی‌گیرد. بنابراین شناخت دقیق جنبه‌های این نظام در مدیریت و مالکیت مرتع ضروری است (فیاض، ۲۰۱۲). پیامد چنین بهره‌برداری، تغییر در کمیت و کیفیت پوشش گیاهی مراتع است. از منظر بهره‌بردار، دستیابی به سود بیشتر و از منظر کارگزاران و مدیران مراتع کشور استفاده پایدار از مراتع اهمیت دارد. نظام دامداری در دنیا بر دو وجه چریدن و چراندن استوار است. چریدن، در نظام مدیریت مرتع در قالب قطعات چراگاهی بیشتر رواج دارد که این نظام بهره‌برداری، بیشتر در کشورهای پیشرفته مانند آمریکا، استرالیا و غیره مشاهده می‌شود. اما چراندن، بیشتر در نظام گله‌گردانی و بیشتر در کشورهای درحال توسعه مثل کشورهای شمال و شرق آفریقا - خاورمیانه (ایران) و آسیای میانه دیده می‌شود (بارانی، ۲۰۰۳). در مطالعاتی جهت بررسی تقویم کاری نظام دامداری در البرز شرقی و قریه گیلوان خلخال، پنج دوره کاری مختلف برای یک سال فعالیت دامداری تعیین شد که سه دوره در بیلاق (بره دنبال، دام و دوش و نرکل انداختن) و دو دوره در قشلاق (گله داشت و زهگاه) انجام می‌گرفته است (بارانی و همکاران، ۲۰۰۳؛ هاشمی، ۲۰۱۰). نتایج مطالعه در مراتع دره آواش اتیوپی نشان داد، درک شرایط محیطی و شناخت دامداران از گونه‌های بومی منطقه نقش مهمی در تصمیمات مدیریتی و روش‌های گله‌داری ایفا می‌کند (ابول^۱ و همکاران، ۲۰۰۵). در پارک ملی لوبرون، تصمیمات درست فنی و اجتماعی - اقتصادی در بین سال‌های ۱۹۹۵ تا ۲۰۰۵ باعث رونق دامداری شده و چرای به‌موقع و اندازه مناسب قطعات چرایی عامل اصلی بالا رفتن بازده تولیدات دامی در منطقه بوده است (لاسهور^۲، ۲۰۰۵). در بررسی نظام شبانی صحرائی کالاهاری، نتایج نشان داد، عامل موفقیت و بقای دامداری در شرایط سخت محیطی منطقه، دانش بومی چوپانان منطقه است (کاتیجوا و وارد^۳، ۲۰۰۷). بررسی کارایی انرژی و سود مالی دامداری‌های سنتی متکی به مرتع در قریه گیلوان خلخال، با محاسبه ارزش ریالی محصولات دامی، دامداری سنتی با تعداد دام زیر ۱۰۰ رأس را با توجه به درآمدها و هزینه‌ها فعالیتی زیان‌ده دانسته است (هاشمی، ۲۰۱۰).

در بحث تولیدات دامی، طبق مطالعات انجام‌شده، دام مازاد معادل ۲۵ درصد دام‌های بالغ به‌علاوه بره‌های اضافه بر جایگزین در نظر گرفته می‌شود. علاوه بر دام مازاد، از پشم، کرک و فرآورده‌های لبنی به‌عنوان تولیدات گله یاد می‌شود (قنبری، ۱۹۸۹). در مطالعه‌ای دیگر مشخص شده معمولاً ۳۳ درصد دام‌ها به‌عنوان درآمد و تولیدات دامداری سالانه به بازار عرضه می‌شوند (امیری، ۱۹۹۰). در مطالعه عشایر، ترکمان (۱۹۹۰) به این نتیجه رسیده که عشایر ایران هر ساله ۱۵/۷ درصد از دام‌های خود را به‌صورت مازاد به بازار عرضه می‌کنند و آن‌ها را جزو درآمد دامداری عشایری محسوب می‌کند (ترکمان، ۱۹۹۰). قنبری (۱۹۸۹) نیز در بررسی بهره‌وری نظام دامداری عشایری، هزینه‌های نگاه‌داری گله در بین عشایر را با نام هزینه‌های واسطه‌ای شامل هزینه علوفه و خوراک دام و هزینه بهداشت و درمان

1 - Abule

2 - Lasseur

3 - Katijua and Ward

گله دانسته و حدود نیم درصد هزینه‌های واسطه‌ای را نیز هزینه متفرقه به حساب آورده است. در زمینه میزان درآمد و هزینه نظام دامداری سنتی، پژوهش صورت گرفته در فومن، میزان فروش دام را در گله ۱۰۰ رأسی ۴۵ رأس برآورد نموده که شامل ۲۰ رأس دام پیر و ۲۵ رأس بره است و هزینه‌های گله شامل دستمزد چوپان، هزینه خوراک چوپانان، هزینه حمل و نقل، هزینه دارو و درمان گله و هزینه سالانه نگه‌داری گله است (افراخته، ۱۹۹۳). در بررسی نظام دامداری ایل بختیاری این نتیجه به دست آمده که دام مازاد هر گله بره‌های نر تولیدی هر سال هستند که در گله ۱۰۰ رأسی معادل ۳۲ بره نر (۳۲ درصد) است (کیاوند، ۱۹۹۵). به‌طور کلی در بحث تولیدات دامی در نظام دامداری سنتی ایران، بره را جزو تولیدات گله می‌دانند و تعداد آن در گله ۱۰۰ رأسی در هر سال ۸۰ رأس بره برآورد شده است. همچنین مهم‌ترین هزینه‌های دامداری، دستمزد چوپان و اجاره‌بهای مرتع است (امان‌اللهی، ۱۹۹۹). در بررسی درآمد عشایر از مراتع در منطقه کوه دشت لرستان، سهم مرتع در درآمد خانوارهای بهره‌بردار عشایری حدود ۷۰ درصد درآمد خالص دامداری آن‌ها است (خاکی پور و همکاران، ۲۰۱۲). در بخش تولیدات دامی، بررسی اقتصاد جوامع روستایی و شرایط اجتماعی دامداران در سوماتی نشان داد که اساس تمامی فعالیت‌های دامداری بر مبنای افزایش تولید شیر بز استوار است و شیر اصلی‌ترین عامل بقای ساختار اقتصادی و اجتماعی جامعه روستایی سوماتی است (بهنکه^۱، ۱۹۸۴). بررسی تولید محصولات لبنی در دامداری‌های سنتی در سراسر جهان نشان می‌دهد که بین ۱۸۰ تا ۲۰۰ میلیون نفر در ۲۰ میلیون واحد دامداری مشغول به کار هستند که تولیدات لبنی گوسفند و بز جزو اهداف اصلی این افراد است. نتایج مطالعه نشان می‌دهد اگرچه گوسفند و بز از نظر حجم تولید شیر در سطح پایینی قرار دارند اما نقش این فرآورده در رونق اقتصادی جوامعی که دارای نظام سنتی دامداری هستند با اهمیت است (دگن^۲، ۲۰۰۷).

فیاض (۲۰۱۲) عملکرد اقتصادی گوسفند و بز در نظام دامداری سنتی متکی به عرصه مرتع را بررسی نموده و به این نتیجه رسیده است که عملکرد اقتصادی گوسفند بهتر از بز بوده و بز، بیشتر، تأمین‌کننده نیاز خود دامدار است. با توجه به مطالعات انجام گرفته، بررسی تقویم کاری و بازدهی مالی در جهت پایداری جوامع روستایی و بهبود وضعیت معیشت دامداران روستانشین ضروری به نظر می‌رسد.

مواد و روش‌ها

معرفی منطقه و روش نمونه‌گیری

مراتع منطقه بلده (حوزه آبخیز نور رود) از جاده اصلی هراز (آمل - تهران) ۵۵ کیلومتر فاصله دارد. این حوضه کاملاً کوهستانی است. دلیل گزینش بلده، داشتن روستاهای زیاد و جوامع روستایی مشخص و استمرار دامداری در طول سال در مراتع منطقه بود. مساحت مراتع بلده حدود ۹۲۰۰۰ هکتار بوده و جمعیت دامداران روستانشین در منطقه بلده حدود ۲۰۰۰ نفر بوده که بیش از ۱۳ درصد جمعیت بهره‌برداران مراتع استان را تشکیل می‌دهند. تعداد دام موجود ۷۵۰۰۰ واحد دامی است (حیدری و همکاران، ۲۰۰۹؛ حقیان، ۲۰۱۴). با توجه به گستردگی عرصه مراتع منطقه، مطالعه اولیه برای شناخت کامل از شرایط دامداران و روش‌های مدیریتی انجام گرفت. برای رسیدن به نتایج دقیق،

1 -Behnke

2 -Degen

بررسی اولیه از جوامع روستایی و موقعیت جغرافیایی روستاهای منطقه به عمل آمده و با توجه به این بررسی سه روستای دویلات، چل و بخش مرکزی بلده انتخاب شدند سپس از دامداران روستانشینی بهره گرفته شد که بومی و ساکن روستاهای هدف بوده و از نظر تعداد سامان‌های عرفی، مساحت سامان‌ها و تعداد دام به‌توانند معرف نظام دامداری منطقه باشند. دامداری در منطقه بر مبنای گله‌های گوسفند بوده و نژاد گوسفند در این منطقه از نوع زل و سنگسری بوده که سبک جثه و کم‌خوراک است (مناف حسینی، ۲۰۰۰؛ ارزانی، ۲۰۰۹). بامطالعه میدانی انجام‌شده در روستاهای هدف، سه دامدار در سه روستای، دویلات، چل و بخش مرکزی بلده شناسایی شدند که به‌طور سالانه در منطقه حضورداشته و مساحت سامان‌های تحت اختیار آنان بین ۲۰۰ تا ۴۰۰ هکتار است؛ به‌طوری‌که مجموع سه سامان عرفی بهاره، تابستانه و پاییزه دامدار ساکن روستای دویلات حدود ۷۰۰ هکتار، دامدار ساکن روستای چل ۶۵۰ هکتار و دامدار ساکن بخش مرکزی بلده ۷۳۰ هکتار است. با توجه به پیمایش صحرایی انجام شده میانگین تعداد دام هر دامدار بین ۲۰۰ تا ۲۵۰ رأس دام بوده و نوع دام غالب گوسفند و نژاد زل و سنگسری است، لذا از دامدارانی بهره گرفته شد که از نظر تعداد دام هم معرف شرایط منطقه باشند (دامدار ساکن روستای دویلات در شروع نمونه‌برداری ۲۰۵ رأس، دامدار ساکن روستای چل ۲۰۰ رأس و دامدار ساکن بخش مرکزی بلده ۲۴۰ رأس). با توجه به تعداد دامدار مورد بررسی و مرور منابع محقق بین ۱۴ تا ۱۸ روز در ماه در عرصه مراتع منطقه حضورداشته و این حضور در منطقه در هر ماه به دو قسمت تقسیم‌شده است به‌طوری‌که بین ۷ تا ۹ روز در ابتدا و انتهای هرماه در منطقه حضور داشته است (مجموع روزهای حضور در منطقه ۱۷۶ روز). زمان نمونه‌گیری در فصل بهار با توجه به شروع چرای بهاره در منطقه تعیین گردید. با توجه به شروع چرای بهاره در نیمه دوم فروردین‌ماه و حضور گله در سامان‌های عرفی بهاره، انجام گرفت. پایش و ثبت فعالیت‌های دامداری در طول فصول مختلف تا نیمه اول فروردین سال بعد ادامه داشت. طول دوره بررسی، محقق، تمامی تقویم کاری دامداری، فروش محصولات و میزان هزینه‌های دامداری را ثبت نموده است. در واقع، تمامی اطلاعات و نتایج براساس مشاهدات خود محقق و مستندسازی داده‌ها انجام‌گرفته است.

نتایج و بحث

دوره‌های کاری و فعالیت‌های دامی در فصل بهار

به‌طور کلی، باید گفت دامداری در منطقه بلده به‌صورت سنتی بوده و تقویم کاری دامداران وابستگی به شرایط آب و هوایی دارد فصل بهار در تقویم شمسی دارای ۹۳ روز است که در این ۹۳ روز اتفاقات زیادی در عرصه مرتع رخ می‌دهد تغییرات پوشش گیاهی نقش زیادی در تغییرات فعالیت‌های دامی ایفا می‌نماید. چرای دام در مرتع از نیمه دوم فروردین آغاز می‌شود. در واقع، اولین دوره کاری در فصل بهار، به دوره بره دنبال یا در زبان محلی (کره کش^۱) معروف است که از نیمه دوم فروردین تا انتهای نیمه اول اردیبهشت ادامه می‌یابد. در این دوره گله مادری به سامان‌های عرفی بهاره برای چرا برده می‌شوند و بره‌ها در آغل تیمار می‌شوند. دوره دوم، دوره دام و دوش است که در زبان محلی به (تاش ماه^۲) معروف است این دوره از نیمه دوم اردیبهشت آغاز می‌گردد و تا آخر خرداد در مراتع بهاره

۱ - وره‌کش: وره به معنای بره و کش به معنای آغوش می‌باشد این اصطلاح به شیردهی و تیمار میش از بره اشاره دارد
 ۲ - تاش‌ماه: تاش به معنای دوشیدن است و ماه به معنی دوره است این اصطلاح به شروع دوره دوشیدن دام اشاره دارد

ادامه پیدا کرده و پس از آن، این دوره کاری تا آخر مردادماه در مراتع تابستانه ادامه می‌یابد در این دوره شیردوشی دام‌ها انجام می‌گردد و معمولاً گله مادری و بره‌ها باهم به چرا برده می‌شوند اما در برخی مواقع به خاطر گرمای هوا و استحصال بیشتر شیر از میش‌ها، گله بره‌ها در صبح جداگانه به چرا برده می‌شوند (جدول ۱).

جدول ۱. فعالیت‌های مهم دامداری در طول فصل بهار

دوره دام و دوش		دوره بره دنبال		مقاطع زمانی
نیمه دوم خرداد	نیمه اول خرداد	نیمه دوم اردیبهشت	نیمه اول اردیبهشت	فعالیت‌های دامداری
✓	✓	✓	✓	چرای گله مادری در عرصه
-	-	-	✓	تعلیف دستی بره‌ها در آغل
✓	✓	✓	-	چرای بره‌ها در عرصه
✓	✓	✓	-	شیردوشی میش‌ها
-	✓	-	-	پشم‌چینی

مأخذ: یافته‌های تحقیق

دوره‌های کاری و فعالیت‌های دامی در فصل تابستان

با شروع فصل تابستان دامداران برای بهره‌برداری از علوفه شاداب‌تر به سامان‌های عرفی تابستانه نقل مکان می‌کنند. این سامان‌های عرفی از نظر ارتفاعی در مناطق مرتفع‌تری قرار دارند و دارای پوشش مناسبی برای تأمین علوفه دام می‌باشند. از این‌رو، مطالعات فصل تابستان در سامان‌های عرفی مار خونی بلده، بالا چل و نسیم دویلات انجام گرفت. در فصل تابستان دو دوره کاری مختلف در تقویم کاری دامداران دیده می‌شود دوره اول، دوره دام و دوش که مشابه دوره دام و دوش بهاره است. این دوره از ابتدای تیرماه تا انتهای مردادماه ادامه می‌یابد و از ابتدای شهریور تا اواسط مهر دوره نرکل انداختن یا در زبان محلی (کرچ ماه^۱) در سامان‌های عرفی تابستانه جریان دارد. در دوره دام و دوش تابستانه تغییر محسوسی در فعالیت‌های دامداری به نسبت دوره بهاره اتفاق نمی‌افتد؛ اما در فعالیت روزانه دام تغییراتی ایجاد می‌شود. به‌طور مشخص تحرک و راهپیمایی دام افزایش می‌یابد و چرای ثابت و استراحت در عرصه کاهش می‌یابد. با شروع دوره نرکل انداختن شیردوشی از میش‌ها قطع شده و قوچ‌ها برای جفت‌گیری وارد گله می‌شوند. رفته‌رفته با کوتاه‌تر شدن روزها مدت‌زمان حضور گله در عرصه مراتع کاهش می‌یابد (جدول ۲).

فعالیت‌های دامی در سامان‌های عرفی پائیزه منطقه بلده

از نیمه دوم مهرماه چرای دام در مراتع پائیزه که در حاشیه روستای محل سکونت دامدار هستند آغاز می‌شود. این

۱ - کرچ‌ماه: به دوره جفت‌گیری گله اشاره دارد

دوره کاری که به گله داشت معروف است از ۱۵ مهر آغاز شده و تا ۱۵ آذر ادامه می‌یابد. در ابتدای دوره فروش دام مازاد انجام می‌گیرد و پشم‌چینی از برخی دامها انجام می‌گیرد. در طول این دوره علوفه زمستانه جمع‌آوری و در آغل نگه‌داری می‌گردد. هم‌چنین مرمت و بازسازی آغل زمستانه در زمره کارهای دامدار قرار می‌گیرد (جدول ۳).

جدول ۲. فعالیت‌های مهم دامداری در طول فصل تابستان

دوره نرکل انداختن		دوره دام و دوش				مقاطع زمانی		فعالیت‌های دامداری
نیمه اول	نیمه دوم	نیمه اول	نیمه دوم	نیمه اول	نیمه دوم	تیر	تیر	
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	چرای گله مادری در عرصه
✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	چرای بره‌ها در عرصه
-	-	-	✓	✓	✓	✓	✓	شیردوشی میش‌ها
✓	✓	✓	-	-	-	-	-	حضور قوچ در گله
✓	-	-	✓	-	-	-	-	فروش دام مازاد
✓	-	-	-	-	-	-	-	پشم‌چینی

مأخذ: یافته‌های تحقیق

جدول ۳. فعالیت دامداری در طول فصل پائیز

دوره گله داشت				مقاطع زمانی		فعالیت‌های دامداری
نیمه اول آذر	نیمه دوم آبان	نیمه اول آبان	نیمه دوم مهر			
✓	✓	✓	✓			چرای گله مادری در عرصه
✓	✓	✓	✓			چرای بره‌ها در عرصه
✓	✓	✓	✓			دادن دارو به دام
-	-	-	✓			فروش دام مازاد
-	-	✓	✓			پشم‌چینی
✓	✓	✓	✓			مرمت آغل زمستانه

مأخذ: یافته‌های تحقیق

بررسی فعالیت دامداری در فصل زمستان

با شروع بارش برف زمستانه در نیمه دوم آذرماه و کاهش شدید درجه حرارت دامدار، دام را از عرصه خارج نموده و در آغل نگه‌داری می‌نماید دوره ۱۲۰ روزه زهگاه به همراه تعلیف دستی دام در آغل از نیمه دوم آذر آغاز و در نیمه اول فروردین پایان می‌یابد. در تعلیف دستی دامدار روزی پنج بار مخلوطی از کاه، علوفه خشک و جو را در ساعات ۶ صبح، ۱۰ صبح، ۳ بعدازظهر، ۶ بعدازظهر و ۱۰ شب در اختیار دام قرار می‌دهد (جدول ۴).

جمع‌بندی دوره‌های کاری دامدار

با توجه به مطالب فوق در طول یک سال، پنج دوره فعالیتی متفاوت تعیین گردید. در چهار دوره بره دنبال، دام و

دوش، نر کل انداختن و گله داشت دام در عرصه مرتع حضورداشته و در دوره زهگاه دام در آغل حضور دارد. در مجموع، دام ۲۴۶ روز در عرصه مرتع و ۱۲۰ روز در آغل حضورداشته است. دوره دام دوش به علت تغییر فعالیت روزانه دام در بهار و تابستان به دو قسمت تقسیم گردید. شروع و پایان این دوره‌های کاری به شرح ذیل است: دوره بره دنبال به مدت ۳۱ روز از ۱۵ فروردین تا ۱۵ اردیبهشت، دوره دام و دوش بهاره ۴۷ روز از ۱۶ اردیبهشت تا ۳۱ خرداد و دام و دوش تابستانه ۶۲ روز از اول تیر تا ۳۱ مرداد، دوره ۴۶ روزه نرکل انداختن از اول شهریور تا ۱۵ مهر، دوره ۶۰ روزه گله داشت از نیمه دوم مهر تا نیمه دوم آذر و درنهایت دوره ۱۲۰ روزه زهگاه و تیمار خلامه از ۱۶ آذر تا ۱۵ فروردین.

جدول ۴. فعالیت دامداری در فصل زمستان

مقاطع زمانی	دوره زهگاه			
	نیمه دوم آذر	دی	بهمن	اسفند و نیمه اول فروردین
فعالیت‌های دامداری	✓	✓	✓	✓
تیمار گله در آغل	✓	✓	✓	✓
تعریف دستی گله	✓	✓	✓	✓
زایش و تیمار بره‌های جدید	✓	✓	✓	-
دادن دارو به میش‌های باردار	✓	-	-	-
چرای قوچ، بره و میش بدون بره در مرتع	-	-	-	✓

مأخذ: یافته‌های تحقیق

جدول ۵. ارزش مالی تولیدات دامی

محصولات دامی برحسب کیلوگرم	ارزش مالی (تومان)
گوشت میش	۱۲۵۰۰
گوشت بره	۱۳۰۰۰
شیر میش	۱۰۰۰
پنیر	۹۵۰۰
سرشیر	۵۵۰۰
ماست	۳۰۰۰
کره حیوانی	۳۲۰۰۰
روغن زرد	۴۵۰۰۰
دوغ	۱۵۰۰
پشم گوسفند	۲۵۰۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق

بررسی بازدهی مالی دامداری سنتی

با توجه به تعیین حجم تولیدات دامی در دوره‌های کاری مختلف و میزان هزینه‌های دامداری در هریک از دوره‌های کاری با جمع‌بندی کلیه درآمدها و هزینه‌ها بیان مالی یک‌ساله فعالیت دامداری در عرصه مراتع تعیین

گردیده است. لازم به ذکر است ارزش مالی تولیدات دامی که توسط خود دامدار مصرف شده است نیز در بررسی بیلان مالی در نظر گرفته شده است. همچنین ارزش مالی فروش تولیدات دامی در منطقه در سال ۱۳۹۱ در جدول ۵ بیان گردیده است.

محاسبه هزینه تأمین علوفه زمستانه

با تعیین مقدار حجم انواع خوراک دام در زمستان و تعیین قیمت هر یک از اجزای خوراک دام هزینه تأمین علوفه در هر سه منطقه برآورد گردید. قیمت هر کیلوگرم جو ۶۸۰ تومان، کنستانتره ۶۵۰ تومان کاه ۶۰۰ تومان و علوفه خشک ۴۵۰ تومان در منطقه تعیین گردید.

تغذیه دستی در دویلات

روزانه برای کل گله ۱۱۰ کیلوگرم علوفه خشک + ۴۰ کیلوگرم کاه + ۲۰ کیلو جو + ۲۰ کیلو کنستانتره

تغذیه دستی در چل

روزانه برای کل گله ۱۱۰ کیلوگرم علوفه خشک + ۴۰ کیلوگرم کاه + ۲۰ کیلو جو + ۱۵ کیلو کنستانتره

تغذیه دستی در بلده

روزانه برای کل گله ۱۲۰ کیلوگرم علوفه خشک + ۵۰ کیلوگرم کاه + ۲۰ کیلو جو + ۲۰ کیلو کنستانتره

لازم به ذکر است با توجه به شرایط آب و هوایی مناسب و پوشش گیاهی مطلوب در سال ۱۳۹۱ دامداران علوفه خشک مصرفی را از مراتع خود برداشت می کنند و مبلغی برای آن پرداخت نمی کنند.

و برای در نظر گرفتن بیلان مالی سال ۱۳۹۱ هزینه تأمین علوفه خشک از کل هزینه تأمین خوراک زمستانه دام کسر می گردد (جدول ۶).

جدول ۶. هزینه تأمین علوفه در دوره ۱۲۰ روزه زهگاه و تیمار خلامه

بلده	چل	دویلات	هزینه ها به تومان
۱۱۰۶۰۰	۹۶۸۵۰	۱۰۰۱۰۰	هزینه روزانه
۱۳۲۷۲۰۰۰	۱۱۶۲۲۰۰۰	۱۲۰۱۲۰۰۰	کل هزینه مورد انتظار
۶۴۸۰۰۰۰	۵۹۴۰۰۰۰	۵۹۴۰۰۰۰	ارزش ریالی علوفه خشک
۶۷۹۲۰۰۰	۵۶۸۲۰۰۰	۶۰۷۲۰۰۰	مبلغ نهایی پرداختی جهت تأمین علوفه

مأخذ: یافته های تحقیق

با توجه به بررسی میدانی تعیین میزان تولیدات دامی و تعیین ارزش مالی تولیدات دامداری، درآمدهای حاصله از فعالیت دامداری اعم از فروش دام زنده، محصولات لبنی و پشم محاسبه گردیده و با تکمیل پرسشنامه میزان

هزینه‌های دامداری نیز تعیین گردید. بیشترین درآمد دامداران در هر سه منطقه از محل فروش دام زنده هست و فروش محصولات لبنی و پشم به ترتیب در رده‌های بعدی قرار می‌گیرند. در بخش هزینه‌ها نیز در هر سه منطقه بیشترین میزان هزینه مربوط به تأمین خوراک دام در زمستان هست و بعد از آن بیشترین میزان هزینه مربوط به دستمزد کارگر و چوپان و هزینه‌های مربوط به تعمیر یا اجاره آغل است. پس از کسر هزینه‌ها از مجموع درآمدها میزان سود سالانه تعیین و سود خالص روزانه از فعالیت دامداری تعیین گردید (جدول ۷).

جدول ۷. میزان درآمدها و هزینه‌ها و بیلان مالی یک‌ساله دامداری در هر سه منطقه

هزینه‌ها و درآمدها (تومان)	دویلات	چل	بلده
درآمد حاصل از فروش دام	۱۹۱۲۵۰۰۰	۲۲۲۵۰۰۰۰	۲۶۳۱۲۵۰۰
درآمد حاصل از فروش محصولات لبنی	۷۶۵۰۰۰۰	۳۱۵۰۰۰۰	۵۲۵۰۰۰۰
درآمد حاصل از فروش سایر محصولات	۳۵۰۰۰۰	۳۲۰۰۰۰	۴۵۰۰۰۰
هزینه کارگر و چوپان	-۴۲۰۰۰۰۰	-۲۸۵۰۰۰۰	-۵۸۰۰۰۰۰
هزینه تأمین خوراک زمستانه دام	-۶۰۷۲۰۰۰	-۵۶۸۲۰۰۰	-۶۷۹۲۰۰۰
هزینه تعمیر محل نگهداری دام	-۸۵۰۰۰۰	-۱۲۵۰۰۰۰	-۱۳۰۰۰۰۰
هزینه دارو و واکسیناسیون دام	-۱۶۰۰۰۰	-۱۵۰۰۰۰	-۲۲۰۰۰۰
سایر هزینه‌ها	-۳۵۰۰۰۰	-۳۰۰۰۰۰	-۴۵۰۰۰۰
بیلان مالی سال ۹۱	+۱۵۴۹۳۰۰۰	+۱۵۴۸۸۰۰۰	+۱۷۴۵۰۵۰۰
میانگین درآمد خالص روزانه	۴۲۳۳۰	۴۲۳۱۷	۴۷۶۸۰

مأخذ: یافته‌های تحقیق

بر طبق نتایج مطالعات انجام شده بره‌ها جز تولیدات گله محسوب می‌شوند و یک سرمایه بالقوه می‌باشند (۲ و ۱۰). لذا با توجه به اینکه بره‌ها در سال ۱۳۹۱ به دنیا آمدند و تا پایان دوره بررسی به وزنی در حدود ۱۰ کیلوگرم رسیدند باید ارزش ریالی بره‌ها را محاسبه و به‌عنوان سرمایه بالقوه در نظر گرفت. با توجه به تعیین تعداد بره‌ها در هر سه منطقه و تعیین وزن آنان ارزش بالقوه مالی محاسبه گردیده و در سود خالص دامدار نیز با توجه به ارزش بره‌ها تعیین گردیده است؛ به‌طوری‌که با در نظر گرفتن ارزش بالقوه بره‌ها سود خالص روزانه دامداران هر سه منطقه افزایش محسوسی پیدا می‌کند (جدول ۸).

جدول ۸. ارزش بالقوه مالی بره‌ها و تعیین سود دامداری

منطقه	تعداد بره‌ها	ارزش بالقوه به تومان	مجموع سود دامدار در سال ۱۳۹۱	سود خالص روزانه به تومان
دویلات	۸۰	۱۰۴۰۰۰۰۰	۲۵۸۹۳۰۰۰	۷۰۷۴۶
چل	۷۰	۹۱۰۰۰۰۰	۲۴۵۸۸۰۰۰	۶۹۶۴۰
بلده	۹۵	۱۲۳۵۰۰۰۰	۲۹۸۰۰۵۰۰	۸۱۴۲۲

مأخذ: یافته‌های تحقیق

بحث و نتیجه‌گیری

در مورد دوره‌های کاری نتایج مطالعه حاضر بیانگر این هستند که در طول یک سال پنج دوره کاری متفاوت (بره

دنبال، دام و دوش، قوچ اندازی، گله داشت و زهگاه- تیمار خلامه) در نظام دامداری سنتی منطقه بلده وجود دارد که چهار دوره کاری در عرصه مرتع و یک دوره زهگاه- تیمار خلامه در آغل صورت می‌پذیرد. این تقسیم‌بندی از نظر نوع، تعداد و مدت‌زمان فعالیت‌های دامداری مشابه (بارانی، ۲۰۰۳؛ هاشمی، ۲۰۱۰) است.

در این مطالعه ارزش ریالی و سهم فروش دام بالغ و بره در میزان درآمد دامدار در دویلات ۷۰ درصد، در چل ۸۴ درصد و در بلده ۸۱ درصد محاسبه شد هم‌چنین فروش تعداد رأس دام در دویلات معادل ۱۷ درصد گله در چل ۲۰ درصد گله و در بلده ۲۲ درصد گله برآورد شد که این نتیجه نشان می‌دهد در منطقه بلده تعداد رأس دام کمتری به نسبت سایر مناطق به فروش رسیده است به‌طوری‌که میانگین فروش تعداد دام در منطقه معادل ۲۰ درصد گله بوده که این میزان در دیگر مطالعات بین ۳۰ تا ۴۵ درصد گله برآورد شده است. این امر می‌تواند ناشی از کاهش تعداد دام در سنوات قبل به علت تلفات ناشی از سرمای سال قبل بوده و دامداران منطقه بلده برای افزایش تعداد رأس دام و بزرگ‌تر نمودن گله در سال موردبررسی با توجه به مساعد بودن شرایط اقلیمی و پوشش گیاهی فروش دام خود را کاهش دادند.

در زمینه تولیدات دامی محققینی در بررسی اقتصاد و شرایط اجتماعی دامداران در سومالی به این نتیجه رسیدند شیر اصلی‌ترین عامل بقای ساختار اقتصادی و اجتماعی جامعه روستایی سومالی است (پهنکه، ۱۹۸۴). در حالی که در مطالعه حاضر سهم ارزش محصولات لبنی بین ۱۸ تا ۲۲ درصد تولیدات دامی بوده است. با توجه به سهم حدود ۸۰ درصدی ارزش فروش گوشت و دام زنده در تولیدات دامی، این تولیدات نقش اصلی در بقای دامداری و بازدهی مالی در منطقه مورد مطالعه را به خود اختصاص دادند. در مورد هزینه‌های دامداری، در این مطالعه نیز با بررسی شرایط دامداری مشخص شد به ترتیب، هزینه تأمین علوفه زمستانه، دستمزد چوپان، هزینه تعمیر و نگهداری آغل بیشترین سهم را در هزینه‌های جاری دامداری دارا هستند و با توجه به نتایج به‌دست‌آمده مشابهت بیشتری با مطالعات (افراخته، ۱۹۹۳؛ دهقانیان، ۲۰۰۰) مشاهده می‌گردد. در مقوله سود مالی دامداری نتایج این مطالعه نشان داد اگر بره‌ها به‌عنوان یک سرمایه بالقوه در بررسی بیان مالی در نظر گرفته شوند تا ۷۰ درصد به سود خالص دامدار اضافه می‌گردد. نکته مهم دیگر شرایط خوب اقلیمی و اثرگذاری بر پوشش گیاهی منطقه بوده است که باعث شده دامدار بتواند از سطح مراتع خود علوفه مازاد برداشت نماید و این علوفه را به‌عنوان علوفه خشک در زمستان مصرف نماید و توانسته تا حدود ۳۵ درصد از هزینه‌های دامداری را کاهش داده و به سود خالص خود بیفزاید.

نتیجه مهم دیگر این مطالعه این است که با در نظر گرفتن نسبت درآمد به هزینه در دامداری سنتی سوددهی مالی در گله بزرگ‌تر (بلده با ۲۴۰ رأس دام) بیشتر از دو گله کوچک‌تر ۲۰۵ را سی در دویلات و ۲۰۰ رأسی در چل است که این نتیجه نیز مشابه با نتایج (هاشمی، ۲۰۱۰) است. علت این امر این است که با افزایش تعداد رأس دام در هر گله به‌جز هزینه علوفه زمستانه دام دیگر هزینه‌ها مانند دستمزد چوپان و تعمیر آغل افزایش محسوسی ندارد لذا افزایش متناسب و معقول تعداد رأس دام باعث افزایش سوددهی مالی می‌شود. با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از این مطالعه و بررسی دیگر مطالعات نشان می‌دهد شناسایی دقیق نظام دامداری برای بهبود وضعیت معیشت دامداران در تمامی مناطق کشور الزامی است. پیشنهاد نهایی این تحقیق این است که با توجه به شرایط اجتماعی و اقتصادی کشور ایران، برای جلوگیری از خالی شدن روستاهای کشور از جمعیت فعال و مهاجرت جوانان روستایی به شهرها،

باید مطالعات دقیقی درباره فعالیت‌های کارآمد جدید و بالا بردن بازدهی فعالیت‌های سنتی در مناطق روستایی انجام گیرد. منطقه مورد مطالعه این پژوهش نیز با توجه به نزدیکی به تهران و آمل به شدت مستعد مهاجرت جوانان و نیروی فعال منطقه به شهرهای اطراف است؛ لذا این پژوهش نگرشی دقیق به شرایط زندگی مردم روستا و دامداران روستانشین داشته و به این نتیجه رسیده که علی‌رغم کاهش نیروی کار، مهاجرت جوانان و عدم پرداختن جوانان روستایی به دامداری هنوز دامداری سنتی جزئی از زندگی مردم بوده که در صورت مساعد بودن شرایط محیطی و همراهی نهادهای دولتی، توانمندی برای بهبود شرایط معیشت زندگی روستایی را داراست. همچنین با توجه به برنامه کاری دامداری در منطقه و در نظر گرفتن شرایط محیطی، امکان برنامه‌ریزی مؤثر جهت کاهش سختی شغل دامداری توسط نهادهای مربوطه وجود دارد که با در نظر گرفتن امکان وقوع حوادث غیرقابل پیش‌بینی (اعم از گرمای شدید تابستان و سرماى زودرس در پاییز، جاری شدن سیل و ریزش سنگ و صخره) بتوانند در هر دوره کاری تسهیلات لازم (علوفه، سوخت و تسهیلات مالی) جهت بهبود شرایط کاری دامداری و افزایش بازدهی این فعالیت را در اختیار دامداران و ساکنین مناطق روستایی قرار دهند تا بتوان شاهد پایداری اقتصادی این مناطق و بقای جوامع روستایی بود.

منابع

- Abule, E. Snyman, H. A. and Smit, G. N. 2005. Comparisons of pastoralists perceptions about rangeland resource utilization in the Middle Awash Valley of Ethiopia. *Journal of Environment Management*, 75: 21–35.
- Afrakhteh, H. 1993. Traditional husbandry in Foomanat. *Iranian Geography Researches Journal*, 28: 26-35.
- Amanellahi, A. 1999. Nomadism in Iran, investigation about tribes. *Agah Tehran press*, 256p.
- Amiri, M. 1990. A report on the status of the livestock and meat of Iran. *Zakhayere Enghelab Magazine*, 11: 68-83.
- Arzani, H. 2009. Forage quality and daily requirement of grazing animal. Tehran University press, 345p.
- Barani, H. 2003. Investigation of spatio-temporal patterns of grazing in Eastern alborz. Phd thesis. Karaj Natural resources faculty, 321p.
- Barani, H., Mehrabi, A., Moghaddam, M. and Farhadi, M. 2003. Spatio-temporal pattern of grazing in Eastern Alborz. *Iranian Natural Resources Magazine*, 56:117-129.
- Behnke, R. H., and Kerven, C. 1984. Herd management strategies among agropastoralists in the Bay Region, Somalia Bay region socio-economic baseline study, Somalia, 428 p.
- Degen, A. A. 2007. Sheep and goat milk in pastoral societies. *Small Ruminant*

- Research*, 68:7-19.
- Dehghanian, A., and Kohansal, M. 2000. Economic Survey of Khorasan tribes. Report on Agricultur & Natural resources Research center of Khorasan, 149 p.
- Fayyaz, M. 2012. Comparison of the economic function of the sheep and goat depending on rangelands in Tehran and Isfahan provinces. *Iranian journal of Range and Desert Research*, 19 (3): 432-442.
- Ghanbari, A. 1989. Efficiency of nomads husbandry system. Tehran press, 118p.
- Haghiyan, I. 2014. An investigation on and monitoring of the animal husbandry and livestock activities in traditional rangeland-based livestock management in Baladeh Nour, Mazandaran province. PhD Thesis. Gorgan Agricultural and Natural resources university, 140 p.
- Hashemi, A. 2010. Energy efficiency and financial benefit in traditional rangeland-based husbandry system in Guilvan village of Khalkhal. MSc Thesis. Gorgan Agricultural and Natural resources university, 125 p.
- Heydari, G., Barani, H., Khoshfar, G., Ghorbani, J., Aghili, M. and Mahboobi, M. 2009. The role of social wealth on participation in performing pasteurizing projects based on the point views of their applicants (case study Balade pasture). *Pasture magazine*, 3(1): 121-137.
- Katjiua, M., and Ward, D. 2007. Pastoralists' perceptions and realities of vegetation change and browse consumption in the northern Kalahari, Namibia. *Journal of Arid Environment*, 69: 716-730.
- Khakipour, L., Barani, H., Darijani, A. and Karamian, R. 2012. Evaluation of the share of rangeland on husbandry income of nomad families. *Iranian Pasture Magazine*, 20: 430-437.
- Kiavand, A. 1995. Investigation of Bamadi clan of Bakhtiari tribe. Tehran press, 180 p.
- Lasseur, J. 2005. Sheep farming systems and nature management of rangeland in French Mediterranean mountain areas. *Livestock Production Sciences*, 96:87-95.
- Manaf hosseini, A. 2000. Animal and animal husbandry. Tabriz Azad University press, 219 p.
- Torkaman, M. 1990. *Understanding the nomadic population of Iran*. Iran press, 312 p.

Investigation of traditional rangeland-based husbandry system in the Baladeh-Nour, Mazandaran province

Iman Haghayan^{1*}, Golam Ali Heshmati², Hossein Barani³, Jamshid Ghorbani⁴ and Godratelah Heydari⁴

Received: 11 April, 2016

Accepted: 12 November, 2016

DOI: 10.22048/rdsj.2017.49130.1519

Abstract

The ability of rural and nomadic communities of Iran to survive has long been dependent upon rangelands. Climatic, ethnic and tribal diversity has led to traditional rangeland-based husbandry systems that have their own calendar and animal husbandry methods in different regions of Iran. In this study surveying husbandry regime and financial balance of traditional rangeland-based husbandry systems were carried out in Baladeh-Nour (part of Central Alborz rangelands). After the initial assessment, three herders who were representative cases were identified within certain rangelands (Davilat, Chell & Baladeh). Monitoring their activities of animal husbandry and financial balance analysis was carried out in a period of one year. Field survey was done from April 2012 to April 2013. The researcher was involved in rangeland areas at intervals of 15 days and all of the details of livestock and husbandry activities were recorded. The results showed that in this area traditional husbandry system has 5 different work seasons in each year. For financial balance of traditional husbandry systems, all of the costs and revenues were calculated during the year. The results showed that considering the financial value of the lambs, there was a daily net profit of 707460 Rials in Davilat, 696400 Rials in Chell and 814220 Rials in Baladeh had daily net profit. Eventually, it was important in this research to learn more about traditional husbandry in rural communities to increase the efficiency of livestock husbandry, to maintain active labor in rural communities and to prevent rural migration to cities.

Keywords: Rural communities, Work season, Central of Alborz and Baladeh-Nour rangelands.

1 - Assistant Professor, University of Torbat Heydarieh

2-Professor, Gorgan University of Agricultural Sciences & Natural Resources

3- Associated Professor, Gorgan University of Agricultural Sciences & Natural Resources

4- Associated Professor, Sari University of Agricultural Sciences & Natural Resources

(*-Corresponding author E-mail: haghayan24@gmail.com)